

MIROSŁAW OPECHOWSKI :

Cmentarze Szczecina - problemy ochrony konserwatorskiej.

Z początkiem XIX w. wydano w Szczecinie zarządzenie zabraniające pochówków w kościołach i na cmentarzach w obrębie murów miejskich. Przystąpiono do likwidacji funkcjonujących od średniowiecza cmentarzy przykościelnych. I tak już w XVIII w. zniknęły cmentarze wokół kościołów : zamkowego i św. Mikołaja. Około 1830 r. usunięto nagrobki z cmentarza przy nieistniejącym już wtedy kościele Mariackim, obsadzając teren lipami. W 1844 r. usunięto nagrobki z cmentarza w pobliżu kościoła św. Piotra i Pawła. Ostatnie pochówki na cmentarzu przy kościele św. Jakuba nastąpiły w 1802 r., a w samym kościele w 1807 r. Ze starych cmentarzy funkcjonowały tylko : cmentarz na Górnym Wiku (*Jürgen Kirchhof*) i przylegający do kościoła św. Jana Ewangelisty.

Likwidacja starych, wypełnionych i bardzo zaniedbanych cmentarzy spowodowała konieczność utworzenia nowego cmentarza . Starania podjęto już w 1795 r. Powstał on w 1802 r. dzięki staraniom Carla Böttchera, syndyka miejskiego- po północnej stronie Bramy Królewskiej, pomiędzy umocnieniami Fortu Leopolda a wsią Grabowo. Rok później pochowano tam jako pierwszego, inicjatora założenia tej nekropolii.

Do 1865 r. cmentarz służył nie tylko mieszkańcom Szczecina, ale także wsiom: Grabowo, Żelechowo, Turzyn, Drzetowo. *Lutherischer Friedhof* istniał do 1910 r. Od tego czasu w związku z funkcjonowaniem wielkiego Cmentarza Centralnego (*Haupt Friedhof*) cmentarz stopniowo redukowano i zamieniano na park publiczny -ob. Park Żeromskiego (*Botanisch. Garten Alter Kirchhof Park*). Do parku włączono także cmentarz francuski (ewangelicko-reformowany) z 1721 r. przy ul. Storrady oraz zadrzewienia poforteczne. Obecnie zabytkowe założenie Parku im. Stefana Żeromskiego obejmuje powierzchnię około 14 ha, w jego granicach rośnie około 200 gatunków drzew i krzewów, obok Parku im. Kasprowicza (*Quistorp Park*) należy do najcenniejszych założeń zieleni komponowanej w Szczecinie¹.

Pozyskane grunty pocmentarne w obrębie murów miejskich szybko zabudowywano. W granicach miasta Szczecina przed 1945 r. zlokalizowanych było -89 cmentarzy. Na podstawie kart cmentarzy opracowanych przez Pracownię Zieleni Zabytkowej inż. Henryka

¹ A. Sienicka, Roślinność drzewiasta Parku im. Stefana Żeromskiego, *Szczecin. Miesięcznik Pomorza Zachodniego*, z. 3, 1959 r.

Greckiego w 1996² r. i niepublikowanej pracy Bogdana Frankiewicza, Cmentarze Szczecina³, stwierdzono, iż w okresie od 1800 r. do 1930 r. założono w Szczecinie 58-cmentarzy.

Liczba ta wskazuje na wielki rozwój miasta i powiększenie ludności w okresie ostatnich 150 lat.

Większość to cmentarze samodzielne, zakładane od początku XIX wieku poza terenami osiedleńczymi, o układach jedno lub wieloprzestrzennych, o różnorodnych kompozycjach : symetrycznych, jedno lub wieloosiowych bądź układach rozproszonych, nieregularnych. Spotykamy się także z cmentarzami towarzyszącymi innym obiektom : kościołom wiejskim czy też szpitalom.

Istotne dla cmentarzy jest kryterium wyznania. Ludność Szczecina w ogromnej części była wyznania ewangelicko-augsburskiego (luteranie) 93 % ogółu mieszkańców (1871 r.-71tysięcy, 1900 r.-197 tysięcy ,1914 r.-210 tysięcy). Niewielkie były gminy : niemiecka -i francuska ewangelicko-reformowane (kalwini) oraz baptystów.

W 1871 r. na drugim miejscu znajdowali się wierni wyznania mojżeszowego- 2,5 % ogółu . W tym czasie wyznawcy kościoła rzymskokatolickiego stanowili 2,45 % ogółu . W 1914 r. wierni tego wyznania powiększyli swój stan do 4 % ogółu mieszkańców. Gmina żydowska uległa w tym czasie zmniejszeniu do 1,2 %⁴.

Stosując inne kryteria rozróżniamy również cmentarze zawodowe np. garnizonowe oraz rodowe. Przedmiotem mojego omówienia będą najcenniejsze zachowane i niezachowane cmentarze szczecińskie.

Śródmieście Szczecina

Cmentarz garnizonowy (*Neuer Militär Kirchhof*) przy ul. Mikołaja Kopernika. Otwarty 25.III.1846 r. (zamknięty przed 1939 r.). Jego teren był stopniowo zmniejszany w wyniku budowy kościoła garnizonowego (*Bugenhagen Kirche*) w latach 1906-1909 oraz poszerzenia ulicy (*Kurfürsten Str.*) w 1926 r. Obecnie jest skwerem miejskim, częściowo zabudowanym przez stację benzynową. Zachował się starodrzew i odcinek muru cmentarnego.

² Cmentarze Szczecina. Karty ewidencyjne cmentarzy poz. 1-89. Oprac. Pracownia Zieleni Zabytkowej H.

Grecki, mszp Szczecin 1996 [archiwum Wojewódzkiego Oddziału Służby Ochrony Zabytków w Szczecinie]

³ B. Frankiewicz, Cmentarze Szczecina, mszp udostępniony autorowi kart cmentarzy

⁴ Dane cytuję za : W. Stępiński, Stosunki wyznaniowe i narodowościowe w l. 1806-1870, E. Włodarczyk, Stosunki wyznaniowe i narodowościowe w l. 1871-1918, [w:] Dzieje Szczecina 1806-1945. T.III, Szczecin 1994

Cmentarz komunalny (*Grabower Friedhof*) przy ul. Malczewskiego został założony w 1846 r. Po północnej jego stronie w latach 1888-90 powstał kościół parafialny dla Grabowa pw. św. Stanisława Kostki. (*Friedenskirche*). Jest to teraz park publiczny, objęty ochroną konserwatorską w granicach założenia parku im. S. Żeromskiego.

Niemierzyn

Cmentarz komunalny (*Neuer Grabower Friedhof*) przy ul. Słowackiego założono w 1820 r. (pochówki do 1945). Jest to najstarszy cmentarz wsi Niemierzyn. Pod koniec XIX wieku powiększony. Wtedy też powstało ogrodnictwo przy cmentarzu. W 1949 r. rozebrano dom przedpogrzebowy. Kamienie nagrobne usunięto w l. 1976-77. Obecnie jest parkiem miejskim.

Cmentarz komunalny (*Nemitzer Friedhof*) przy ul. Niemierzyńskiej, otwarto 10.X.1868 r., powiększono ok. 1905 r. W części płd-wsch. zlokalizowana była kaplica. W l. 1945-46 odbywały się pochówki polskie. W 1974 r. na jego bazie (pow. ponad 15 ha, ok. 80 gatunków drzew i krzewów) powstał ogród dendrologiczny, któremu nadano imię prof. Stefana Kownasa.

Cmentarz przyszpitalny przy ul. Broniewskiego został założony w 1866 r. przy zakładzie opiekuńczym dla osób psychicznie chorych-*Kückenmuhler Anstalten* (otwartym w 1863 r.), prowadzonym przez siostry miłosierdzia (*Diakonissenheim*), rozbudowany na początku XX w. Wtedy też powstała zachowana do dzisiaj kaplica przycmentarna (użytkowana przez PAM). Na jego terenie w 1980 r. urządzono park. Cały zespół urbanistyczno-architektoniczny objęty jest ochroną konserwatorską.

Osowo

Cmentarz komunalny przy ul. Kwiatów Polskich został założony w 1870 r., po zamknięciu cmentarza przykościelnego o średniowiecznej metryce przy ul. Miodowej. Obecnie jest skwerem miejskim, częściowo zabudowany. Przy kościele zachował się głaz upamiętniający mieszkańców, którzy zginęli w czasie I wojny światowej (zakwalifikowany do wpisania do rejestru zabytków).

Pogodno

Cmentarz żydowski (*Jüdischer Friedhof*) przy ul. Ojca Bejzyna, został założony w 1821 r. Gmina żydowska w Szczecinie wskutek restrykcyjnego prawa pruskiego mogła

powstać dopiero w 1816 r. Pierwsza synagoga przy ul. Dworcowej (*Grüne Schanze*) zbudowana została w 1834 r. Na jej miejscu w 1875 r. powstała kolejna budowla, która spłonęła w czasie tzw. *nocy kryształowej* 9.XI.1938 r. Początkowo gmina chowała swoich zmarłych na cmentarzu żydowskim w Gryfinie. Cmentarz przy ul. O. Bejzima był stopniowo powiększany do obecnej powierzchni około 2 ha i kształtu litery "L". W 1899 r. zbudowano dom przedpogrzebowy (podpalony w czasie "*nocy kryształowej*"). Cmentarz był użytkowany przez społeczność żydowską do 1962 r., kiedy to został administracyjnie zlikwidowany. Do tego czasu zachowana była nekropolia z dużą ilością monumentalnych grobowców. Obiekty te stopniowo dewastowane w ogromnej części uległy zniszczeniu. W 1982 r. dokonano ekshumacji i przeniesiono szczątki na kwaterę wyznania mojżeszowego na Cmentarzu Centralnym. Cmentarz zamieniony na park miejski upamiętnia pomnik lapidaryjny z ocalałych macew. Teren cmentarza wraz z ocalałym domkiem ogrodnika zakwalifikowany jest do wpisu do rejestru zabytków.

Cmentarz komunalny (*Torneyer Friedhof*) przy ul. Noakowskiego założony w 1848 r. W 1895 r. zbudowano kaplicę (w czasie II wojny światowej odprawiano tam nabożeństwa dla polskich robotników przymusowych), którą rozebrano po zniszczeniach wojennych w l. 50-tych. Już od 1893/94 r. ograniczano pochówki, przekształcając cmentarz na park. Park Noakowskiego.

Cmentarz jeńców francuskich (*Französischer Friedhof*) przy ul. Litewskiej/ Zawadzkiego, założony został w 1870 r. Na poligonie w Krzekowie utworzono obóz dla 1700 jeńców z wojny prusko- francuskiej 1870-71. Z powodu bardzo złych warunków umarło ponad 600-osób. Na cmentarzu przy ul. Litewskiej pochowano 244-osoby. W środku cmentarza na wzniesieniu wśród lip stoi krzyż. Nie zachowało się żeliwne ogrodzenie cmentarza. W 1997 r. delegacja Francuzów odsłoniła tam pamiątkową tablicę. Cmentarz jest zakwalifikowany do wpisu do rejestru zabytków.

Cmentarz przyszpitalny (*Diakonissen Friedhof und Krankenhaus "Bethanien"*) przy ul. Wawrzyniaka, założony został w 1891 r. Zespół opiekuńczo-szpitalny powstał w 1866 r. Zachowała się neoklasycystyczna kaplica cmentarna. Cały kompleks wpisany jest do rejestru zabytków.

Gumieńce

Cmentarz garnizonowy (*Garrison Friedhof*) przy ul. Ku Słońcu, był założony w 1893 r. Zachował się żeliwny krzyż z 1873 r., upamiętniający wojnę prusko-francuską (wtórnie sprowadzony prawdopodobnie z zlikwidowanego cmentarza garnizonowego przy Pl. Gen. Andersa) oraz głaz nagrobny upamiętniający marynarzy MS. „Augsburg” zatopionego w czasie I wojny światowej. Po 1945 r. cmentarz stanowi integralną część Cmentarza Centralnego, wpisanego do rejestru zabytków.

Cmentarz komunalny- Centralny (*Haupt Friedhof*) przy ul. Ku Słońcu.

Wielki rozwój miasta i powiększenie liczby mieszkańców w związku ze zniesieniem twierdzy w Szczecinie w roku 1873 r., spowodował konieczność wyznaczenia i zorganizowania wielkiego cmentarza komunalnego. Szereg nowych, dzielnicowych cmentarzy założonych w XIX w. było już przepełnionych. W dniu 7.XI.1899 r. władze miejskie podjęły decyzję w tej sprawie. Wybrano tereny o funkcji rolniczej w pld-zach. części miasta, pomiędzy drogami prowadzącymi do Berlina i Neubrandenbarga, ograniczone linią kolejową. 6.XII.1901 r. nastąpiło otwarcie. Cmentarz rozplanowano z wielkim rozmachem na docelowej powierzchni 153 ha, co stawiało go wśród trzech największych nekropolii w Europie (*Ohlsdorfer Friedhof* w Hamburgu o pow. 200 ha, *Wiener Zentralfriedhof* o pow. 198 ha). Generalny projekt założenia i część wschodnią (o pow. 64 ha) opracował znakomity szczeciński architekt Wilhelm Meyer-Schwartau. Był on także autorem głównej kaplicy (1901-1906)⁵ oraz kompleksu budowli przy głównej bramie (1901-1903). Autorem projektu kwater urnowych był pierwszy dyrektor cmentarza Georg Hannig⁶. On też aż do 1928 r. zagospodarowywał cmentarz. Do 1918 r. na cmentarzu pochowano 57 tys. zmarłych,

⁵ J.Nekanda Trepka, Zabytkowa kaplica na Cmentarzu Centralnym w Szczecinie, [w:] Sztuka cmentarna. Materiały seminarium międzynarodowego w 1993 r, Wrocław 1995

⁶ BIBLIOGRAFIA publikacji autorstwa Georga Hanniga :

-, „Der Friedhof und seine Kunst Zeitgemäse Betrachtungen über die Augestaltung unserer Friedhöfe, für Laien und Fachleute”, Berlin 1908, s. 12 i 160,

-, „Gedanken über Friedhofskunst”, nach einem Vortrag, gehalten in der Deutschen Gartenbau-Gesellschaft in Berlin im Frühjahr 1915, Stettin 1915,

-, „Pommerns alte Grabmäler, zugleich ein Führer durch die Grabmal-Sammlung auf dem Stettiner-Hauptfriedhofe”, Hrsg.: Bund Heimatschutz, Stettin 1917, s. 11,

-, „Gedanken über Friedhofskunst”, Hrsg.: Bund Heimatschutz, Stettin 1918, s. 24,

i zagospodarowano część wschodnią i środkową. Następnie wg proj. G. Hanniga i pod jego kierunkiem zaczęto zagospodarowywać część zachodnią cmentarza. Prace te kontynuował kolejny dyrektor cmentarza Herbert. W 1925 r. do kaplicy głównej dobudowano krematorium.

- "Der Stettiner Hauptfriedhof. Führer durch die Anlage mit zahlreichen Abbildungen, einem farbigen Plan, Richtlinien für die Ausgestaltung der Grabplätze und einem Auszug aus der Friedhofsordnung", Hrsg.: Stettiner Verkehrsverein, um 1920 (?), s.52,

- „Kunst und Handwerk”, [w :] *"Stettiner Jahrbuch"* 1922, s.144-150,

- „Der ländische Friedhof”, [w :] *"Pommerscher Heimatkalender 1924"*, s. 51, Hrsg.: Bund Heimatschutz,

- „Alte und neue Friedhofskunst”, [w :] Deutschlands Städtebau-Stettin, Hrsg.: Magistrat zu Stettin, DARI-Verlag, Berlin 1925, s. 98-102,

- „Die gartenkünstlerische Gestaltung”, [w :] Kultur und Kunst im Gartenbau, Auszug aus Vorlesungen an der Stettiner Volkshochschule, Stettin 1926,

- "Friedhofskunst-Gartenkunst-Feuerbestattung", [7-artykułów : Landschaftliche Friedhöfe, Der moderne Friedhof, Grabmalkunst, Die neuzeitlichen Bestrebungen in der Gartengestaltung, Englische Gartenstädte, Die volkswirtschaftliche Bedeutung der Feuerbestattung, Pariser Parkanlagen),

- „Eines Menschen Werdegang. Kulturstudie auf Grund persönlicher Erlebnisse”, (Autobiografie), Zurich 1932, s.60

- Die Feuerbestattung. Eine geschichtlich ästhetische Betrachtung nebst einem Abriss über vorbildliche Urnenbeisetzungsstätten", i. A des Verbandes der Preussischen Feuerbestattungsvereine verfasst und hrsg. von Jusitzrat Oswald Marcuse in Breslau und Friedhofsdirektor Georg Hannig in Stettin, Braunschweig 1917

BIBLIOGRAFIA dot. cmentarza i Georga Hanniga :

- „Neuzeitliche Friedhofs- und Grabmalkunst (Ausstellung Friedhofkunst zu Stettin 1911), Hrsg.: im Auftrag der Dürer-Gessellschaft zu Stettin von Th. G. Thiele, Berlin 1912, s.82, [w tym : Hauptfriedhof Stettin, s. 54-59],

- "Georg Hannig der Schöpfer des Hauptfriedhofs, 25 Jahre im Dienste der Stadt", [w :] *"Stettiner Abendpost"* 1925,

- Josef Hempelmann : "Die Praxis der Friedhofsgärtnerei. Anlage. Verwaltung und Instandhaltung von Friedhofen und Gräbern", Berlin 1927, s. 193,

- "*Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins*" nr 7/1928, 13/1929, 11/1931, 8/1934,

- Martin Reepel, "Georg Hannig is tot", [w :] *Heimatschutz in Pommern*, Dez.1934,

- Paul Ortwin Rave, "Gärten und Parks in Brandenburg", um 1940,

- Werner Böddeker, „Vom Stettiner Hauptfriedhof” , [w :] *"Stettiner Bürgerbrief"* 1982, s. 2-11, /-Cmentarz Centralny w Szczecinie, Praca pod red. B. Markowa, Szczecin 1988

Przypis opracowano na podstawie : Margrit Schimanke, Georg Hannig. Der erste Direktor des Stettiner Hauptfriedhofes, „Stettiner Bürgerbrief”, s. 33-36

W latach 1927-28 powstała modernistyczna kaplica w części zachodniej(rozebrana w 1984 r.). Po 1945 r. pochówki polskie przeprowadzano na terenach wolnych, następnie stopniowo likwidowano kwatery starsze. W strukturę cmentarza włączono dawny cmentarz garnizonowy oraz tereny wojskowe. Obecnie powierzchnia cmentarza przekroczyła 160 ha.

Kompozycja przestrzenna cmentarza jest wybitnym dziełem architektury krajobrazu powstałym w ciągu kilku dziesięcioleci na terenie bogato ukształtowanym fizjograficznie o nieregularnym obrysie kształtu parceli. Założenie szczecińskie nawiązuje do nekropolii hamburskiej, oparte jest na łączeniu różnorodnych krajobrazów ogrodowych powiązanych w części wschodniej układem owalnych alei. Główną monumentalną oś założenia tworzy tarasowy układ parterów z basenem prowadzący od kaplicy głównej w kierunku zachodnim do granicy cmentarza. Część środkowa, zajmująca wąski obszar, łączy części zachodnią i wschodnią, z symetrycznym układem kwater w odniesieniu do głównej osi kompozycyjno-widokowej.

Kształt nieregularnej zachodniej części wyznaczają dolinki biegnących równolegle do siebie strumieni : Cichej Wody i Jasnej Wody (prostopadłych do głównej osi). Równolegle do nich biegną główne drogi, powiązane prostopadłymi alejkami bocznymi, wyznaczającymi regularne prostokątne kwatery grzebalne.

Kompozycję przestrzeni tego wielkiego cmentarza- ogrodu, układ sieci drożnej i kwater buduje starannie zakomponowana roślinność. Skład drzewostanu obejmuje 125 gatunków (stan z 1984 r.), wg inwentaryzacji z lat 1955-58 na terenie cmentarza występowało ok. 360 gatunków drzew i krzewów w tym ponad 50 rzadko spotykanych⁷.

Oprócz architektury, małej architektury i ogrodzeń, zinwentaryzowano ok. 140-zachowanych obiektów sepulkralnych głównie kamiennych, czekających na naukowe opracowanie⁸.

Od kilkunastu lat prowadzone są kompleksowe prace związane z zabiegami pielęgnacyjno-leczniczymi roślinności komponowanej na poszczególnych kwaterach. W bieżącej działalności konserwatorskiej rozwiązuje się głównie konflikty : starodrzew-współczesny nagrobek i zapełnianie powierzchni pierwotnie nie przeznaczonych do grzebania (wynika to generalnie z przepełnienia cmentarza). Konieczne jest przeprowadzenie prac rewaloryzacyjnych

⁷ A. Stachak, U. Grinn, Drzewa i krzewy Cmentarza Centralnego w Szczecinie, " Zeszyty Akademii Rolniczej w Szczecinie", 153, 1992 r.

dotyczących m.in.: odtworzenia części niedrożnego układu alejek parkowych, uruchomienia elementów układu wodnego, odtworzenia nasadzeń wymarłych gatunków drzew i krzewów, konserwacji i ekspozycji obiektów sepulkralnych i małej architektury itd.⁹.

Pomorzany

Cmentarz komunalny (*Pommerensdorfer Friedhof*) przy Al. Powstańców Wielkopolskich, założony został w 1865 r. Pochowano tu m.in. szczecińskiego kronikarza Friedricha Thiede (+1891). Zachował się budynek administratora i dozorczy cmentarza. Obecnie jest parkiem miejskim.

Drzetowo

Cmentarz przykościelny (*Alter Friedhof*) przy ul. Rugiańskiej, został założony dla wsi Drzetowo w 1801 r. Kościół z 1866 r., po zniszczeniach wojennych rozebrano po 1945 r. Obecnie jest skwerem miejskim.

Golęcino

Cmentarz przykościelny a później komunalny przy ul. Pokoju, założony został w 1862 r. wraz z budową kościoła, użytkowany po wojnie do 1980 r. Zakwalifikowany do wpisania do rejestru zabytków¹⁰.

Stołczyn

Cmentarz komunalny przy ul. Nehringa założony w 2 poł. XIX w. , należy obok Cmentarza Centralnego do nielicznych nekropolii szczecińskich, gdzie do dzisiejszych czasów przetrwało wiele obiektów sepulkralnych. W związku z marginalnym położeniem w odległej północnej dzielnicy Szczecina nie został zagospodarowany. Przetrwał niezmienny układ kompozycyjny oparty o główną południkową aleję lipową na osi założenia i czytelny, regularny układ kwater. Przez powojenne lata ulegał stopniowej dewastacji i niszczeniu.

⁸ Zob. Materiały konserwatorskie dotyczące zabytkowych pomników nagrobnych, Oprac. J. Gizejewska, Szczecin 1976, mszp archiwum WO SOZ w Szczecinie

⁹ Z inicjatywy autora niniejszego wystąpienia planowana jest rekonstrukcja zniszczonych elementów zachowanego pomnika poświęconego osobie pierwszego dyrektora cmentarza G. Hanniga i godne jego wyeksponowanie .

¹⁰ A. Stachak, J. Zieliński, Drzewa i krzewy cmentarza w Szczecinie-Golęcinie, "Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Szczecinie", 167, 1995 r.,

„...Stan cmentarza w Stołczynie wymaga przełamania ogólnej niemożności i szybkiego podjęcia ostatecznej decyzji, gdyż mamy tu do czynienia nie tylko z kompletną dewastacją terenu o pewnych walorach zabytkowych i krajobrazowych, ale również z oburzającym naruszeniem zasad szacunku należnego zmarłym”¹¹. Z wielką satysfakcją można dzisiaj odpowiedzieć autorowi tego apelu. W 1997 r. powstał projekt zagospodarowania terenu nieczynnego cmentarza przy ul. Nehringa z przeznaczeniem na zieleniec autorstwa architekta krajobrazu Piotra Szczepaniaka. Autor projektu znakomicie rozwiązał problem utworzenia parku publicznego na terenie dawnego cmentarza z uszanowaniem jego pierwotnej funkcji. Ocalone zostały wszystkie godne tego obiekty sepulkralne, w trakcie prac ziemnych wydobyto kolejnych kilkadziesiąt. Po oczyszczeniu i umocowaniu pozostaną *in situ*, świadcząc o tradycji miejsca. Obecnie trwają końcowe prace i w najbliższym czasie park zostanie udostępniony mieszkańcom.

Żelechowa

Zespół cmentarzy komunalnych (*Bredower Friedhöfe*) przy ul. Słowiczej, założony został w połowie XIX w. i rozbudowany w 1905 r. Jego układ przestrzenny porównywany był do założenia Cmentarza Centralnego. Obecnie Park Brodowski o pow. około 7,5 ha¹².

Zakwalifikowany do wpisania do rejestru zabytków

Mauzoleum Tielebeinów przy ul. Robotniczej, powstałe w 1820/21 r. Spoczęło tam małżeństwo wielkich szczecińskich mecenasów sztuki : Carla Gotthilfa +1820 i Caroliny Augusty (+1854). Zniszczone w czasie bombardowań w 1944 r.

Cmentarz komunalny przy ul. Ostrowskiej, założony został w 1905 r. Wpisany do rejestru zabytków.

PRAWOBRZEŻE

Dąbie

-Cmentarz wojskowy honorowy (*Militar Ehrenfriedhof*) przy ul. Pomorskiej, założony został w 1870 r. Pochowano tu jeńców francuskich z wojny prusko-francuskiej 1870-71, jeńców ro-

¹¹ M. Ober, Stary cmentarz w Szczecinie, "Spotkania z zabytkami" nr 1 z 1984 r.

¹² J. Zieliński, Drzewa i krzewy Parku Brodowskiego w Szczecinie, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Szczecinie”, 153, 1992 r.

syjskich w tym i Polaków z I wojny światowej. W 1974-75 r. cmentarz zlikwidowano, obecnie na jego miejscu stoi hala zakładów mięsnych.

Cmentarz komunalny przy ul. Puckiej, został założony w 1816 r. po wypełnieniu cmentarza przykościelnego, powiększony w 1876 r., zamknięty w 1930 r. Obecnie użytkowany jako park miejski.

Powyższy przegląd obrazuje ilość zachowanych oraz zlikwidowanych szczecińskich cmentarzy. Tylko nieliczne objęte są ochroną konserwatorską, kilka następnych wpisanych zostanie w najbliższych latach do rejestru zabytków. Dotyczy to obiektów, w których przetrwał pierwotny układ przestrzenny, nagrobki, zieleni komponowana¹³. Pozostała większa część zagospodarowana jest jako skwery i parki publiczne. Jest to optymalne rozwiązanie dla tych terenów, chronione prawem miejscowym¹⁴. Konieczne jest ich zachowanie w historycznych granicach, właściwe utrzymywanie starodrzewu i upamiętnienie dawnej funkcji przez tablice czy znaki informacyjne.

¹³ E. Stanecka, Cmentarze Szczecina, [w:] Ochrona krajobrazu zabytkowego ze szczególnym uwzględnieniem zieleni zabytkowej. Materiały konferencyjne. ANTIKON 97. Targi Konserwacji i Renowacji Zabytków, Szczecin 3-5.XII.1997r., Szczecin 1997

¹⁴ K. Mieszkowska, Ekologiczny System Zieleni Miejskiej w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Szczecina, [w:] Zieleni miejska. Materiały z Forum Środowiskowego, Zamek Książąt Pomorskich, 13-14.IX.1996 r., Szczecin 1996